

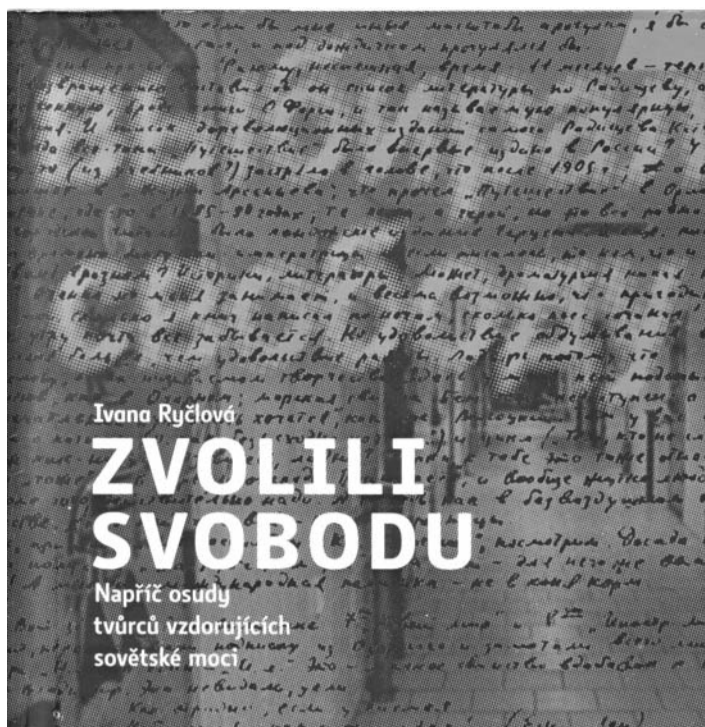
NEJSTE VY TEN ANTISOVĚTSKÝ AUTOR?

Svatava Antošová

Anna Achmatovová, Alexandr Tvardovskij, Jurij Ljubimov, Alexandr Galič, Julij Daniel, Anatolij Marčenko a Sergej Dovatov – sedm uměleckých osobností, které se nenechaly zastrašit mocí a politickým diktátem a raději podstoupily léta v lágru, dočasnou nemožnost tvořit či nucenou emigraci, než aby ztratily do nejcennější, co měly: vnitřní svobodu. O jejich nelehkých životních peripetiích, jakož i osobnostním a tvůrčím zraní je kniha Ivany Ryčlové *Zvolili svobodu* (Centrum pro studium demokracie a kultury, 2018) s podtitulem *Napříč osudy tvůrců vzdorujících sovětské moci*.

Zmiňují-li osobnosti a tvůrčí zraní, mám tím na mysli dlouhou cestu, kterou museli tito umělci ujit od nadšení pro nové společenské pořádky, které nastolila revoluce v roce 1917, přes hluboké rozčarování až po pevný a sebevědomý vzdor. Jakousi poslední kapkou pak pro ně byla okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968, s níž si dovolili otevřeně nesouhlasit. Jak reagovala sovětská věrčucha, není těžké odhadnout: zatčení, výslechy, soud a mnohaletý lágr. Ne všichni však byli natolik silní, aby za celý život neudělali úrok stranou ve snaze urovnat svůj vztah s mocí. A pokud ho udělali, ukázal se jako marný – moc si je znovu našla pokaždé, když se v jejich nejvyšších patrech odehrál sebe-menší otřes. A neplatilo to jen za stalinistické éry, ale – pro mnohé možná překvapivě – i za

Stalinově smrti, tak jeho někdejší působení v Souboru písní a tanců NKVD v době Velké vlastenecké války, jakož i řada ideologicky „správných“ divadelních a filmových rolí, které ztvárnil a díky nimž „byl považován za spolehlivého umělce“. On to byl, kdo na Taganku přijal Vladimíra Vysockého, a on to byl, kdo po jeho předčasné smrti v roce 1980 o Vysockém nastudoval celé představení a snažil se dosáhnout souhlasu s jeho zařazením do stálého repertoáru divadla. Bez úspěchu. Představení bylo mocí označeno jako nabádající k protisociálním projevům. A víte, kdo se pod tuto charakteristiku podepsal? Nikdo menší než tehdejší šéf KGB Jurij Andropov. Ačkoliv se s ním Ljubimovovi podařilo osobně setkat, dostalo se mu povolení odehrát jen jedno představení. Další boj, v němž se za inscenaci postavila celá řada osobností, např. zpívající básník Bulat Okudžava, básnířka Bella Achmadulinová, hudební skladatel Rodion Ščedrin, baletka Maja Plisecká či fyzik a matematik Sergej Kapica, zařídila komise, která sedmdesátistránkový scénář seškrtila na pouhých sedm stran. Kruh se uzavíral. „Historie se, jak známo, opakuje – zopakovala se i tentokrát,“ píše Ryčlová. „Když se Stalin před půl stoletím rozhodl zlikvidovat Divadlo Vsevoloda Mejercholda, neudělal to naráz, ale použil metodu postupných kroků, dílčích zákazů a obvinění, jež ve finále vedly k tomu, že divadlo bylo zavřeno (1938).“ Historie se zopakovala jen s tím rozdílem, že Stalina na pozici nejvyšší hlavy státu nahradil Andropov – a ano, Ljubimov nebyl zastřelen, ale byla mu povolena, přesněji: vnucena cesta do Londýna, kde měl pracovat na inscenaci Dostojevského románu *Zločin a trest*. Ljubimov trik moci neprohlédl a odcestoval i s celou rodinou. Další postup už byl stereotypní: Ljubimov byl v nepřítomnosti odvolán z postu uměleckého vedoucího Taganky pro „neplnění svých pracovních povinností“ a o několik měsíců později zbaven sovětského občanství.

i proto, že ve své „Baladě o čistých rukou“ zpíval: „Čas je věčný hrnčič, z kola od tačanky / si udělal kruh, na něm otáčí svět. / A přes Václavák zatím rachotí tanky, / náš vlak obrněný chce do Hradčan vjet.“ Takže pozor, milý Jarku, ono se to všechno může ještě pěkně zvrtnout...

Ale Galič nebyl jen písničkář a filmový scénárista, ale také dramatik úzce svázaný s prvním svobodným divadlem v SSSR Sovremennikem, založeném po Chruščovově památném projevu v roce 1956. K tomuto divadlu se váže i neuvěřitelný osud jeho hry *Matrosskaja tišina* (Námořní ticho – tak se jmenovalo jedno moskevské vězení). Hra nejprve bez potíží dostala povolovací číslo Glavlitu („orgán na ochranu kulturních zájmů sovětské země“), ale těsně před premiérou byla zakázána a na jevišti se mohla objevit až v osmdesátých letech, tedy za perestrojky. V poznámce vedle hlavního textu se dočteme, že hru u sebe po celou tu dobu uchovával představitel hlavní role, herec Oleg Tabakov (v Česku známý např. ze sovětského seriálu z roku 1973 *Sedmnáct zastavení jara*, kde ztvárnil postavu Waltera Schellenberga, SS-Brigadeführera a šéfa nacistické špionážní služby a vojenské rozvědky, nebo z filmu Antonína Moskalyka *Kukačka v temném lese* z roku 1984). „Když se stal roku 1970 O. Tabakov ředitelem divadla Sovremennik, učinil ještě několik neúspěšných pokusů o její inscenaci. Teprve v roce 1988 již jako uznávaný režisér hru na scéně svého divadla uvedl,“ dodává Ryčlová. Připomeňme, že Tabakov opustil náš svět teprve nedávno – 12. března loňského roku.

A tohle můžete popsat?

Také poema *Rekviem*, básnická mše za mrtvé Anny Achmatovové (1889–1966), čekala na to, až spatří světlo světa, dlouhou řadu let – téměř třicet. Autorka nosila její text celou tu dobu v hlavě a teprve na začátku šedesátých let poemu dotvořila a v lednu 1963 odnesla její finální podobu do redakce časopisu *Novyj mir*, jehož šéfredaktorem byl Alexandr Tvardovskij. Ale ani on přes veškeré diplomatické úsilí a kontakty nedokázal otištění poemy prosadit. Jakmile však byl text jednou na papíře, začali si jej lidé opisovat a šířit samizdatem, až doputoval do zahraničí, kde ještě téhož roku vyšel v Mnichově v ruském emigrantském nakladatelství. Mám v ruce české vydání v Odeonu z roku 1990 a čtu tato autorčina slova, zařazená na úvod místo předmluvy: „Ve strašných letech, ježovštiny jsem strávila sedmáct měsíců ve vězeňských frontách. Jednou mě kdosi ‚poznal‘. Tehdy za mnou stojící žena s namodralými rty, která ovšem nikdy neslyšela mé jméno, procitla z obecné strnulosti a šeptem se mne zeptala (tam všichni mluvili šeptem): A tohle můžete popsat? Řekla jsem: Mohu. Tehdy něco jako úsměv přelétlo po tom, co kdysi bylo její tvář.“ V těch frontách Achmatovová stála před petrohradským vězením NKVD, kam nosila baličky svému synovi Lvovi Gumiljovovi a čekala, až nad ním vynesou rozsudek.

Je-li pravda to, o čem mluví v rozhovoru pro kulturní čtrnáctideník *A2* 12/2018 americká historička Wendy Z. Goldmanová, tedy že sovětský „stát určoval minimální ‚limity“

zatčených a popravených“, pak vlastně mohl být zatčen kdokoli a kdekoli – jen aby se splnila norma. Syn Achmatovové byl v letech 1933–1949 zatčen celkem čtyřikrát a nakonec byl odsouzen k deseti letům v lágru za antisovětskou činnost. Už tři roky před tím Achmatovovou vyobcovali z literatury, neboť na scénu vstoupil Stalinem dosažený ideolog sovětské kulturní politiky Andrej Ždanov. Zlomená žena, která mj. prodělala těžkou rakovinu tváře a zažila leningradskou blokádu, si posype hlavu popelem, uzná ideologické výtky na adresu své tvorby a začne psát básně k tyranovi více než smířlivě, aby v nich

po odhalení kultu osobnosti v roce 1956 vlastnoručně přelepovala místa s verši oslavujícími Stalina. Odsouzeníhodné? Těžko říct, „autorů, velikánů ruské literatury, kteří pod tlakem reality hledali cestu k usmíření s mocí, byla celá řada. Vzpomeňme např. Michaila Bulgakova a jeho Batumi, hru o Stalinovi, Osipa Mandelštama a jeho Ódu na Stalina...“ doplňuje Ryčlová.

Anna Achmatovová

Rekviem

(úryvek z epilogu)

Poznala jsem, jak uvádají lidé. Jak pozvolna strach očí přetváří. Jak klínopisu stránky lité strádání zapisuje do tváří. A z vlasů černých, hnědých, plavých jak najednou jsou vlasy stříbrné. Pokorná ústa, úsměv vadne na nich a suchounký smích úlek přetrhne. Modlím se, a to nejen za sebe, za všechny, kdo tam tehdy stály se mnou, v třesnutém mraze, v letní sálavě, pod rudou, nevidoucí stěnou.

(Z ruštiny přeložila Ivana Jakubcová)

Pokud v konvolutu jmen, která defilují jak v této knize Ivany Ryčlové, tak ve dvou přededšlých – *Ruské dilema* a *Mezi kladivem a kovadlinou*, postrádáte např. jméno lágrové básnířky Anny Barkovové, prozaičky Iriny Poljanské či předobrazu Lary z románu *Doktor Živago* Olgy Ivinské, jejímž vězněním KGB vyvíjela tlak na Borise Pasternaka, a mnoha dalších, pak vězte, že téma kolize svobodomyšlného ducha a moci nepovažuje autorka za uzavřené a že je patrně jen otázkou času, kdy nám nabídne další silné a objevné texty – ať už v časopise *Kontexty*, kam pravidelně přispívá, nebo opět v knižní podobě s vynikající grafickou úpravou. ■

Ivana Ryčlová
(1965)

rusistka a literární historička, vystudovala obor ruský jazyk a literatura – historie na FF MU v Brně. Zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému Ruska. Externě přednáší na FF UK v Praze, je autorkou monografie o Venědiktovi Jerofejevovi *Bílý tanec* (Masarykova univerzita, 2001), knih esejů o osobnostech ruské kultury 20. století *Ruské dilema* (2006) a *Mezi kladivem a kovadlinou* (2012) – obě vydala Centrum pro studium demokracie a kultury, překladu románu Iriny Ratušinské *Šedá je barva naděje* (Barrister & Principal, 2001) a řady překladů lágrových próz, publicistiky a současných ruských dramát.

Poema *Rekviem*, básnická mše za mrtvé Anny Achmatovové, čekala na to, až spatří světlo světa, dlouhou řadu let – téměř třicet. Autorka nosila její text celou tu dobu v hlavě a teprve na začátku šedesátých let poemu dotvořila a v lednu 1963 odnesla její finální podobu do redakce časopisu *Novyj mir*.

gorbačovovy perestrojky, jak jsem už psala v reportáži o uvedení této knihy v pražské Knihovně Václava Havla (*Tvar* 1/2019, s. 7). To se týkalo Anatolije Marčenko (1938–1986) a Julije Daniela (1925–1988) a zčásti, v jakési „soft formě“ i Sergeje Dovatova (1941–1990), který jako spisovatel uspěl v USA, ale celou perestrojku čekal na návrat do vlasti, podmiňovaný vydáním své knihy v Rusku, až se nedočkal – zemřel v emigraci dřív, než doma vyšla.

Sundejte ho sami, já jsem ho nevěšel...

Tuhle dvojsmyslnou repliku si dovolila použít ruská divadelní legenda Jurij Ljubimov (1917–2014), když šéfoval Divadlu na Tagance a bylo mu úředníky sovětské moci doporučeno, aby sundal ze zdi portrét Mejercholda a nahradil jej Stanislavským. A proč dvojsmyslnou? Protože avantgardní režisér, herec a divadelní teoretik Vsevolod Emiljevič Mejerchold byl 2. února 1940 popraven – sice zastřelením, nikoliv oběšením, ale to už je jen slovíčkaření. Podobnými odvážnými kroky se vyznačovala Ljubimovova kariéra od chvíle, kdy se oprostil od podřízenosti jiným a začal dělat divadlo po svém. Pravdou ovšem je, že mu nahrálo jak politické tání po

Čas je věčný hrnčič

Vraťme se ale ještě na chvíli k Vysockému a Okudžavovi, jejichž jména padala loni na podzim v souvislosti s udělením Puškinovy medaile Jarkovi Nohavicovi samotným Vladimírem Putinem, neboť právě tyto dva zpívající bardy Nohavica v zahraničí (viděno z Ruska) propagoval. Nechci se zabývat tím, zda medaili měl, či neměl přijmout, ale tím, že medaili mu na hrud připjal bývalý agent KGB. To ve mně při četbě knihy Ivany Ryčlové totiž vyvolalo asociaci s jiným bardem, Alexandrem Galičem (1918–1977), který své skladby stylizoval do válečných a lágrových písní a jenž dostal cenu KGB (sic!) za scénář k filmu *Státní zločinec*. Ryčlová k tomu píše: „Když v říjnu 1964 přebíral Alexandr Galič od místopředsedy KGB cenu, či spíše speciální čestný diplom, předávající mu během blahopřejného stisku ruky položil otázku: ‚Nejste vy ten autor antisovětských písní?‘ Galič odpověděl: ‚Jsem autor písní, ale nepovažují je za antisovětské.‘ ‚My zatím také ne,‘ ukončil konverzaci kágebák.“ A jak Galič dopadl? Podobně jako Ljubimov – emigroval, ale k odchodu ze země se rozhodl sám poté, co mu stát přestal vyplácet peníze za státní zakázky, a poté, co byl vyloučen jak ze Svazu spisovatelů, tak ze Svazu filmových pracovníků. A proč byl vyloučen? Kromě jiného